

СКІЧЕНКО А. А.,
аспірантка кафедри цивільного процесу
(Інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 347.92

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.11>

НЕМАЙНОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЗА УЧАСТЮ ПОДРУЖЖЯ

У статті аналізуються норми СК та ЦК України, які регулюють немайнові права фізичної особи, в т.ч. під час її перебування в шлюбі. Немайнові права подружжя виникають у зв'язку з укладанням шлюбу. Більшість із них діє у вигляді законодавчих принципів побудови сім'ї. Захист цих прав не завжди має реально-правовий характер. Невиконання будь-ким із подружжя обов'язку не порушувати особистих немайнових прав іншого з подружжя може бути підставою розірвання шлюбних відносин. Особисті немайнові права становлять лише частину правового статусу подружжя, але ця частина має суттєве значення, бо є фундаментом для створення міцної сім'ї. Пропонується авторське визначення поняття особистих немайнових правовідносин за участю подружжя як врегульованих нормами сімейного права відносин із приводу особистих немайнових благ та інтересів осіб, що перебувають у шлюбі. Робиться висновок, що не всі способи захисту цивільних прав та інтересів можуть бути використані відповідно до переліку, наведеного у ч. 2 ст. 16 ЦК України.

Зазначається, що законодавець у процесі визначення прав та обов'язків подружжя як враховує загальні цивільні правові положення щодо визначення особистих немайнових прав громадян незалежно від шлюбу, так і закріплює порядок виникнення, здійснення та припинення таких прав та обов'язків в осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі. Це можна пояснити тим, що кожному громадянину від народження або за законом належить певне коло особистих немайнових прав та обов'язків. Більшістю таких прав особа володіє довічно. Вступ до шлюбу суттєво не впливає на ці права. Вони продовжують належати кожному з подружжя як громадянину. До таких прав належать право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність особистого життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості та деякі інші особисті права.

Робиться висновок, що зміст цих особистих немайнових прав становить змогу особи вільно на власний розсуд визначати власну поведінку у сфері свого приватного життя. Ці права, як правило, становлять зміст цивільної правоздатності громадян й охороняються не сімейним, а цивільним законодавством.

Ключові слова: особисті права, особисті немайнові права, шлюб, подружжя, сім'я, правовий статус.

Skichenko O. O. Non-property legal relations with the participation of spouses

The article analyzes the norms of the Family Code and the Civil Code of Ukraine, which regulate the non-property rights of an individual, including during her marriage. The non-property rights of the spouses arise in connection

with the marriage. Most of them operate in the form of legal principles of family building. The protection of these rights is not always real. Failure by either spouse to violate the personal non-property rights of the other spouse may result in the dissolution of the marital relationship. Personal inalienable rights are only part of the legal status of the spouses, but this part is essential because it is the foundation for a strong family. The author's definition of the concept of personal non-property legal relations with the participation of spouses as regulated by the norms of family law relations concerning personal non-property goods and interests of persons who are married is offered. It is concluded that not all methods of protection of civil rights and interests can be used in accordance with the list given in Part 2 of Art. 16 of the Civil Code of Ukraine.

It is noted that the legislator in determining the rights and responsibilities of spouses takes into account both the general civil legal provisions for determining the personal non-property rights of citizens regardless of marriage, and establishes the procedure for the emergence, exercise and termination of such rights and responsibilities of persons who are in a registered marriage. It can be explained by the fact that every citizen from birth or for the law belongs to a certain range of personal non-property rights and responsibilities. Most of these rights a person has for life. Introduction to marriage does not significantly affect these rights. They continue to belong to each of the spouses as a citizen. Such rights include: the right to life, the right to health, the right to a safe environment for life and health, the right to liberty and security of person, the right to privacy, the right to respect for dignity and honor, the right to secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraph and other correspondence, the right to freedom of literary, artistic, scientific and technical creativity and certain other personal rights.

It is concluded that the content of these personal non-property rights is the ability of a person to freely determine their own behavior in the sphere of their private life. These rights, as a rule, constitute the content of civil capacity of citizens and are protected not by family but by civil law.

Key words: *personal rights, personal non-property rights, marriage, spouses, family, legal status*

Вступ. Не можна помилитися, якщо сформулювати тезу, що в правозастосовній сфері, науці триває процес обговорення внесених змін до ЦК України, Сімейного кодексу України (далі – СК) щодо нормативної регламентації немайнових правовідносин з участю подружжя. Необхідно визнати, що до прийняття нового ЦК України, СК України нормативна регламентація немайнових правовідносин була штучно звужена, як спадок соціалістичного минулого, як наслідок доктринального заперечення визначення в нормі права немайнових прав подружжя, їх захист у суді. Між тим правозастосовна діяльність у сфері захисту немайнових прав подружжя ускладнюється, насамперед, внаслідок взаємопроникнення або конвергенції немайнових та майнових правовідносин з участю подружжя. З іншого боку, має місце невинуватене змішування об'єктів немайнових прав із самими правами. Особисте немайнове право та його об'єкт тісно пов'язані, але не тотожні [1, с. 14]. У цьому контексті **постановкою завдання** є аналіз немайнових правовідносин з участю подружжя, в т.ч. цивільно-правових способів захисту цього права та формулювання відповідних авторських висновків та пропозицій.

Результати дослідження. Перелік особистих немайнових прав, які встановлені Конституцією України, ЦК України та іншим законом, не є вичерпним. Неважко зрозуміти, що, об'єктивно існуюча невизначеність особистих немайнових прав особи продукує певну невизначеність способів захисту. Інший аспект особистих немайнових прав полягає у співвідношенні немайнових благ та немайнових прав. У процесі порівняння особистих немайнових

благ та особистих немайнових прав у літературі зазначається, що особистих благ в суспільстві набагато більше, ніж прав. Лише певна частина благ перетворюються за волею законодавця на права, що охороняються силою державного примусу, а поведінка суб'єктів із приводу користування вказаних благ піддається правовому регулюванню [2, с. 239]. У цьому контексті матеріально-правовий аспект конкретної справи визначає не тільки процес провадження (позовне провадження, окреме провадження, наказне провадження), але й певні процесуальні особливості розгляду, в т.ч. особливості доказування. З іншого боку, захист немайнових прав подружжя має ґрунтуватись на нормативно визначеному праві, оскільки тільки в такому разі особа може сподіватись на захист свого порушеного, оспорюваного права. Перш ніж перейти до з'ясування способів захисту вказаних прав, необхідно, на нашу думку, визначити, про які немайнові права подружжя йдеться за темою дослідження.

Відповідь на питання, про які немайнові права подружжя йдеться, необхідно відшукувати крізь призму норм ЦК України [3], що визначають особисті немайнові права, та норм СК України [4], що встановлюють відповідні права подружжя. Власне, такий підхід підказує законодавець в ст. 270 ЦК України, коли в ч. 1 цієї статті він наводить види особистих немайнових прав, а в ч. 2 зазначає, що Цивільним кодексом та іншими законами можуть бути передбачені й інші немайнові права фізичної особи. Водночас у ч. 3 цієї статті констатується, що перелік особистих немайнових прав, які встановлені Конституцією України, ЦК України та іншим законом, не є вичерпним. На нашу думку, до особистих немайнових прав подружжя необхідно зарахувати, насамперед, право на недоторканість особистого і сімейного життя, право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування (ст. 310 та ст. 313 ЦК України), право на сім'ю (ст. 291 ЦК України), право на зміну імені (ст. 295 ЦК України), права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я на допуск до неї членів сім'ї, тощо. У контексті теми нашого дослідження необхідно зазначити, що право на зміну імені, про що йдеться в ст. 295 ЦК України, включає можливість зміни прізвища особи відповідно до закону в разі реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу або визнання його недійсним (ч. 5 ст. 295 ЦК України). Якщо під час реєстрації шлюбу дружина, чоловік зберегли дошлюбні прізвища, вони мають право подати до державного органу реєстрації актів цивільного стану, який зареєстрував їхній шлюб, або відповідного органу за місцем їхнього проживання заяву про обрання прізвища одного з них як їхнього спільного прізвища або про приєднання до свого прізвища прізвища другого з подружжя. При цьому право дружини та чоловіка на зміну прізвища не під час укладання шлюбу, а надалі, реалізується в спрощеному порядку шляхом внесення змін до актового запису про шлюб та видачі нового свідоцтва про шлюб. Водночас законодавець в ч. 6 вказаної статті ЦК України встановив, що може бути відмовлено у зміні прізвища, якщо: стосовно заявника здійснюється кримінальне провадження, він перебуває під адміністративним наглядом; наявна у заявника судимість, яку не погашено або не знято в установленому законом порядку; є офіційне звернення правоохоронних органів іноземних держав про оголошення в розшук заявника.

Право на зміну прізвища реалізується відповідно до Порядку розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 р. № 915 [5].

Відповідно до п. 7 вказаного Порядку, Заява про зміну імені відділом державної реєстрації актів цивільного стану розглядається в тримісячний строк із дня її подання. За наявності поважних причин цей строк може бути продовжений, але не більш як на три місяці, з письмового дозволу керівника відділу державної реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції Міністерства юстиції в Автономній Республіці Крим, Головного управління юстиції в області, м. Києві та Севастополі. Заява про зміну імені дипломатичним представництвом або консульською установою України розглядається в шестимісячний строк із дня її подання. Строк розгляду заяви про зміну імені може бути зупинено в разі потреби в поновленні та внесенні відомостей до Державного реєстру актів цивільного стану громадян. Відмова в наданні дозволу на зміну прізвища може бути оскаржена до суду.

У разі надання дозволу на зміну імені заявник у тримісячний строк може звернутися для державної реєстрації зміни імені до відділу державної реєстрації актів цивільного стану, дипломатичного представництва або консульської установи України, які становлять актовий запис про зміну імені. Якщо заявник без поважних причин у зазначений строк не звернувся до відділу державної реєстрації актів цивільного стану, дипломатичного представництва або консульської установи України для державної реєстрації зміни імені, дозвіл на зміну імені втрачає силу. Державна реєстрація зміни імені громадян України, які проживають на території України, проводиться відділом державної реєстрації актів цивільного стану після сплати заявником державного мита. Державна реєстрація зміни імені громадян України, які постійно проживають за кордоном, проводиться дипломатичним представництвом або консульською установою України після сплати заявником консульського збору. У разі звільнення заявника в установленому законодавством порядку від сплати державного мита або консульського збору він має пред'явити відповідний документ, що підтверджує таке право. Під час державної реєстрації зміни імені відділ державної реєстрації актів цивільного стану, дипломатичне представництво або консульська установа України видає заявникові свідоцтво про зміну імені. Про державну реєстрацію зміни імені громадян України, які проживають на території України, відділ державної реєстрації актів цивільного стану в семиденний строк повідомляє територіальний орган Національної поліції, територіальний підрозділ ДМС за місцем їх проживання та військовий комісаріат, в якому вони перебувають на обліку.

Інформацію про зміну імені громадян України, які постійно проживають за кордоном, дипломатичне представництво або консульська установа України в семиденний строк заносить до картки про постійний консульський облік громадянина України (облікової картки) та повідомляє про таку зміну через МЗС територіальний орган Національної поліції, територіальний підрозділ ДМС за останнім місцем їх проживання в Україні та військовий комісаріат, в якому вони перебувають на обліку.

Після державної реєстрації зміни імені відділом державної реєстрації актів цивільного стану в паспорті громадянина України, а дипломатичним представництвом або консульською установою України у паспорті громадянина України для виїзду за кордон робиться відмітка про те, що паспорт у зв'язку із зміною імені підлягає обміну протягом місяця.

Державна реєстрація зміни імені не тягне за собою внесення змін до актових записів цивільного стану, складених стосовно особи, яка змінила ім'я, та її малолітніх і неповнолітніх дітей, крім передбачених законом випадків, а також повнолітніх дітей.

У разі внесення змін повторно видаються свідоцтва про державну реєстрацію актів цивільного стану. Раніше видані свідоцтва про державну реєстрацію актів цивільного стану анулюються та знищуються в установленому порядку.

Глава 6 СК України визначає особисті немайнові права та обов'язки подружжя. Так, у вказаній главі встановлено право на материнство (ст. 49 СК України) і право на батьківство (ст. 50 СК України). В обох випадках законодавець передбачив як підставу для відшкодування завданої моральної шкоди позбавлення жінки, чоловіка репродуктивної функції у зв'язку з виконанням ними конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо них. Водночас ч. 4 ст. 49 СК проголошує, що вагітній дружині мають бути створені в сім'ї умови для збереження її здоров'я та народження здорової дитини. У ч. 5 вказаної статті СК законодавець констатує, що дружині-матері мають бути створені в сім'ї умови для поєднання материнства зі здійсненням нею інших прав та обов'язків. Вказані нормативні приписи у чч. 4, 5, безумовно, є гарантією права на материнство, але вони (гарантії) не кореспондують в нормі з обов'язками певної особи. Невипадково один із співавторів СК України, коментуючи вказані новели, зазначає, що норма ч. 4 ст. 49 СК України містить законодавчу підказку щодо поведінки чоловіка в період вагітності дружини. Вагітність вимагає додержання режиму, який би забезпечив збереження здоров'я майбутньої матері та дитини і такий режим має забезпечити насамперед чоловік [6, с. 122].

До особистих немайнових прав та обов'язків подружжя в ст. 51 СК України законодавець зараховує право дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності, своїх

звичок та уподобань. На думку окремих дослідників, встановлені у вказаній статті права дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності є засобом захисту психологічно і матеріально слабшого у шлюбі від психічного диктату, агресії іншої особи. Видається, що на практиці захист цього немайнового права буде проблематичним, оскільки звички та вподобання необхідно розглядати крізь призму світосприйняття особи певної ціннісної шкали, його культурних, релігійних та інших чинників. У цьому контексті світоглядні конфлікти подружжя не можуть бути вичерпані шляхом нормативно встановленого права на повагу до своєї індивідуальності. Видається, що особисті відносини подружжя у сфері їхніх індивідуальних якостей, характеру, звичок, якщо вони не утворюють склад певних правопорушень, не можуть регламентуватись державою, оскільки з практичної точки зору це безглуздо. Так, у разі захисту права одного з подружжя на повагу до своєї індивідуальності жоден юрисдикційний орган не вправі це робити, оскільки інший із подружжя правомірно може стверджувати, що в такий спосіб (звернення до юрисдикційного органу за захистом) порушуються його права вже до власної індивідуальності.

Право дружини та чоловіка на фізичний та духовний розвиток встановлене ст. 52 СК України. Зокрема, законодавець зазначає, що дружина та чоловік мають рівне право на фізичний та духовний розвиток, здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку. Окремі дослідники зазначають, що нормативно закріплені в ст.ст. 51 та 52 СК України права можуть бути захищені шляхом подання позову про розірвання шлюбу.

Дружина та чоловік мають права розподіляти між собою обов'язки в сім'ї та спільно вирішувати питання життя сім'ї (ст. 54 СК України). Далі в цій статті визначена презумпція: вважається, що дії одного з подружжя стосовно життя сім'ї вчинені за згодою другого з подружжя [6, с. 128]. Ця правова презумпція може бути спростована судом.

Ст. 55 СК України визначає обов'язок подружжя турбуватися про сім'ю, зокрема подружжя, утверджувати повагу, вони зобов'язані спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї.

Аналізуючи перелічені права та обов'язки подружжя, можна зробити висновок, що законодавець у процесі їх визначення як враховує загальні цивільно-правові положення щодо визначення особистих немайнових прав громадян незалежно від шлюбу, так і закріплює порядок виникнення, здійснення та припинення таких прав та обов'язків в осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі. Це можна пояснити тим, що кожному громадянину від народження або за законом належить певне коло особистих немайнових прав та обов'язків. Більшістю таких прав особа володіє довічно. Вступ до шлюбу суттєво не впливає на ці права. Вони продовжують належати кожному з подружжя як громадянинові.

До таких прав належать право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність особистого життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості та деякі інші особисті права.

Зміст цих особистих немайнових прав становить змогу особи вільно на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя. Ці права, як правило, становлять зміст цивільної правоздатності громадян і охороняються не сімейним, а цивільним законодавством.

Щодо способів захисту немайнових прав подружжя в науковій літературі однозначної позиції немає. Відповідь на це питання начебто міститься в ст. 275 ЦК України, де зазначено, що фізична особа має право на захист свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб. Захист особистого немайнового права здійснюється способами, встановленими главою 3 ЦК України. Так, ч. 2 ст. 16 ЦК України до способів захисту немайнового права та інтересу зараховує визнання права, зміну, припинення правовідносин тощо. Оскільки особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту (ч. 2 ст. 269 ЦК України), не всі способи захисту цивільних прав та інтересів можуть бути вико-

ристані відповідно до переліку, наведеного у ч. 2 ст. 16 ЦК України. Водночас у цій статті законодавець зазначив, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. Таким чином, не можна однозначно стверджувати, що захист особистого немайнового права може бути здійснено тільки відповідно до переліку, наведеного у ч. 2 ст. 16 ЦК України.

Законодавець у ч. 3 ст. 16 ЦК України передбачив випадки, коли суд може відмовити в захисті цивільного права та інтересу. Видається, що в контексті розглядуваного питання захисту немайнового права суд може відмовити в захисті такого права лише у випадках, передбачених ч. 2-4 ст. 13 ЦК України. Вочевидь, захист немайнового права за жодних обставин не може перетинається з неправомірним обмеженням конкуренції, зловживанням монопольним становищем, а також недобросовісною конкуренцією. За таких обставин є всі підстави вважати, що суд не може відмовити в захисті немайнового права з посиланням на порушення положень ч. 5 ст. 13 ЦК України.

Висновки. Поняття особистих немайнових правовідносин з участю подружжя розуміють як врегульовані нормами сімейного права відносини з приводу особистих немайнових благ та інтересів осіб, що перебувають у шлюбі. В основі особистих немайнових правовідносин подружжя лежить правовий статус кожного з подружжя. Під правовим статусом подружжя розуміється забезпечена законом змога набувати та реалізовувати особисті і майнові права подружжя з метою зміцнення сім'ї, виховання дітей і досягнення особистого щастя.

Крім того, особисті немайнові права становлять лише частину правового статусу подружжя, але ця частина має суттєве значення, бо є фундаментом для створення міцної сім'ї. Зміст правового статусу подружжя розкривається в нормах, що визначають конкретні права і обов'язки. Чинний закон дає змогу розрізняти особистий і майновий правовий статус подружжя. Особистий правовий статус – це особисті немайнові права і обов'язки подружжя.

Необхідно підкреслити, що немайнові права виникають у зв'язку з укладанням шлюбу. Більшість із них діє у вигляді законодавчих принципів побудови сім'ї. Захист цих прав не завжди має реально-правовий характер. Невиконання будь-ким із подружжя обов'язку не порушувати особистих немайнових прав іншого з подружжя може бути підставою розірвання шлюбних відносин.

Особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту (ч. 2 ст. 269 ЦК України), тому не всі способи захисту цивільних прав та інтересів можуть бути використані відповідно до переліку, наведеного в ч. 2 ст. 16 ЦК України.

Список використаних джерел:

1. Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан (понятие, осуществление, защита). 2-е изд., испр. и доп. Москва : МЗ-ПРЕСС, 2001. 321 с.
2. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданника. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 976 с.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 06.01.2021).
4. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення 05.01.2021).
5. Порядок розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 р. № 915. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/915-2007>(дата звернення 05.01.2021)
6. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Ін Юре, 2006. 568 с.

